

УДК 37.014.2

ЄФІМОВ Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри педагогіки вищої школи та освітнього менеджменту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,
e-mail: jaster19911@gmail.com

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЧЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається економічний розвиток в усіх промислових галузях та їх вплив на управління та організацію роботи в учбових установах, а також розвиток й формування народної освіти Донеччини (наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.). Висвітлюються питання діяльності промисловців Півдня Росії та їх внесок у початкову професійну освіту Донбасу, розвиток залізничної мережі на Донеччині, що сприяло значному розширенню закладів народної освіти та професійній робітничих кадрів на території Донецького регіону.

Мета статті – охарактеризувати економічний розвиток Донбасу та фактори, що впливали на забезпечення та формування початкової професійної освіти Донеччини. Методи дослідження. Науковий аналіз даних, історичної та педагогічної літератури, систематизація й узагальнення досвіду провідних педагогів.

Реформи другої половини ХІХ ст. створили умови для розвитку промисловості й формування монополістичних об'єднань, які по суті визначали характер змін у соціально-економічному житті

України, зокрема його урбанізацію, перерозподіл населення, створення професійних, реальних, ремісничих навчальних закладів, розвитку початкової професійної освіти Донбасу.

Ключові слова: важка промисловість; економічний розвиток; народна освіта; школа; Донбас.

Постановка проблеми. Важка промисловість була важливою ланкою масштабного ланцюга товарно-фінансових перетворень взагалі, але для Донеччини вона завжди відігравала особливу роль. Це пов'язано з тим, що вугільна промисловість, крім свого неабиякого економічного значення, має також очевидний соціально-детермінуючий зміст.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізуючи наукову літературу з теми, слід привернути увагу до того, що дослідницький інтерес був спрямований здебільшого на розглядання низьких аспектів формування робітництва вугільної промисловості Донбасу у післяреформений період. Цих проблем так чи інакше торкалися в своїх працях І. Фелькнер, Л. Ліберман, Г. Бакулєв, П. Лященко, В. Нестерцов, В. Щербиніна, С. Нестерцова й інші дослідники. Питання вугільної та промислової галузей Донбасу, економічного розвитку піднімалося спочатку окремими підприємствами, а потім не сходило з порядку денного з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Так, один із них – І. Фелькнер у праці «Каменный уголь и железо в России» (1874 р.) пропонував уряду «выдворить» заводське населення на Південь Росії штучним чином, принаймні на перші часи. На думку І. Фелькнера, для створення міцних кадрів уряду слід було перемістити до Донбасу до 10 тис. душ чоловіків та жінок.

Мета статті – охарактеризувати економічний розвиток Донбасу та фактори, що впливали на забезпечення та формування початкової професійної освіти Донеччини.

Методи дослідження. Науковий аналіз даних, історичної та педагогічної літератури, систематизація й узагальнення досвіду провідних педагогів.

Виклад основного матеріалу. Історія вугільної промисловості сповнена епізодів, трактування яких залежало від світоглядної позиції та методологічної підготовки дослідника, тому ретроспективний огляд історіографії вуглевидобутку не тільки не втрачає, а й набуває актуальності.

Реформи 60–70-х рр., попри їх обмеженість, створили умови для економічного розвитку, уможливили, хоч і запізнилу, індустріалізацію. Її темпи в пореформений період були дуже високими. Особливо це відчувалось на Донбасі, де за кілька років сформувалися цілком нові галузі промисловості. Промисловий розвиток супроводжувався змінами і в інших сферах життя: всі головні міста сполучили між собою новоутворені залізниці, розгорталися процеси урбанізації, склалися нові суспільні верстви підприємців і промислових робітників тощо [1].

Проте політика імперського уряду не була розрахована на те, щоб Донеччина скористалася дивідендами зі свого економічного розвитку. Дотримуючись традиційної політики використання економічного потенціалу українських земель задля задоволення загальноімперських потреб, російський уряд використовував для цього, у пореформену добу, нові форми.

Наприкінці XIX ст. промисловість Донбасу приносила 26% загальноімперського прибутку, однак на власні потреби використовувала не більше половини від цієї суми. Решта покривала потреби інших регіонів імперії. Засобом перекачування капіталів з українських губерній до центру стала також політика ціноутворення. Ціни на сировину, що відправлялася зі Сходу України, були набагато нижчими, ніж вартість російських товарів, які надходили з імперського центру. Внаслідок цього українські капітали фінансували розвиток інших регіонів [2].

В кінці XIX в. і на початку XX ст. продовжувала розвиватися залізнична мережа Донбасу, обсяги продукції і та номенклатура металургійних заводів. Російський уряд для спорудження великого металургійного заводу в Донбасі безоплатно виділив англійському підприємцю Джону Х'юзу землі з вугільними родовищами і призначив премію за кожен пуд рейок, виготовлених на його заводі. Населений пункт, у якому мешкали працівники заводу,

називали Юзівкою (сучасне місто Донецьк). Дуже швидко Юзівка перетворилася на важливий промисловий центр Російської імперії. У цілому за 1870–1900 рр. виробництво залізної руди на металургійних заводах Донбасу збільшилось у 158 разів, значно випередивши давній центр імперської металургії на Уралі (там за цей час виробництво зросло лише в 4 рази). Юзівський металургійний завод безумовно вніс вагомий вклад в промисловий розвиток Півдня Росії. Завод Юза, який почав свою діяльність з використання застарілих технологій, вніс нові технології виплавки чавуну і сталі. Росла і продуктивність заводу. За чверть століття виплавка чавуну на ньому зросла в 42 рази. В кінці XIX в. в Україні вже діяли 17 металургійних і 65 машинобудівних заводів.

З розвитком залізничного транспорту при станціях починають відкриватися початкові залізничні училища, що знаходяться у віданні Міністерства шляхів сполучення. Вони вважались найчисленнішою групою серед освітніх установ в Україні, що пов'язано з бурхливим розвитком залізниць, мережа яких у пореформений час збільшилась у 36,6 рази – від 230 км до 8 400 км. Із 1870 р. низка залізничних компаній і товариств прийняли рішення відраховувати на влаштування залізничних училищ з валових прибутків залізниць по 15 крб. з версти [3].

Так, одним з перших по Катерининській залізниці було відкрито в 1882 р. училище при станції Юзово, в 1884 р. створюється училище в Харцизьку, в 1892 р. Гришинський і Авдіївське. До кінця XIX в. Гришинський, Авдіївське і Юзівське залізничні училища перетворюються в двокласні. Готували там молодший обслуговуючий персонал для залізниці. Учні вивчали російську мову, закон Божий, арифметику, чистописання і церковний спів. Мета залізничних двокласних училищ – дати учням ґрунтовнішу, наближену до нашого розуміння, неповну середню освіту. Термін навчання – 5-6 років, залежно від профілю. Крім основних предметів, вивчали історію, географію, гімнастику, була ручна праця (для хлопчиків) і рукоділля для дівчаток. Училища були чоловічі, жіночі або змішані, де навчалися разом хлопчики віком до 14 і дівчатка до 12 років, які під час уроків сиділи на різних лавах. Офіційно початком навчального року було встановлено 1 вересня, а закінчення – 1 травня, але фактично він починався наприкінці жовтня, коли до кінця підходили осінні польові роботи, а закінчувався в квітні, коли знову починалися весняні польові роботи. Зубожіння батьків іноді не давало багатьом дітям можливості закінчити повний курс початкової школи [4].

Практично з перших кроків індустріального розвитку регіону підприємці стали створювати школи для дітей робітників. Однією з перших в Донбасі відкрилася школа на Юзівському металургійному заводі в 1877 р. У ній навчалось 80 учнів. На початку XX ст. при заводах і шахтах налічувалося 37 шкіл [5].

Через Маріупольський морський порт Донецьке вугілля починає пробиватися на зовнішній ринок. Новий розвиток отримує система освіти, вводяться початкові земські сільські та фабрично-заводські міські школи, відкриваються початкові школи на великих підприємствах, зароджується поліграфія, книгодрукування, з'являються перші загальнодоступні бібліотеки в повітовому місті Бахмут. У місті Маріуполь в 1899 році виходить перша в Донбасі газета «Маріупольський довідковий листок» [6].

Промислова революція швидко змінювала вигляд міст. Ті, в яких зосереджувалися фабрично-заводські підприємства, перетворилися на великі промислові центри. Найбільшими з них стали Київ, Харків, Катеринослав, Одеса, Херсон, Миколаїв, Кременчук, Луганськ, Юзівка, Маріуполь, Кривий Ріг. Щоправда, промислова революція не спричинила повного зникнення ремісничого й мануфактурного виробництва. Протягом другої половини століття ремісничі майстерні й мануфактури задовольняли потреби міщан і селян в одязі, посуді, дрібному господарському інвентарі тощо.

Великі міста стали також значними культурними центрами, де діяли вищі й середні навчальні заклади, науково-культурні товариства, театри й музеї.

Життя тих губернських і повітових міст, які не перетворилися на промислові й торговельні центри, змінювалися мало.

У 1896 році на промисловій і художній виставці в Нижньому Новгороді прикрасою павільйону Новоросійського суспільства стає унікальна пальма, виготовлена з частини рейки ковалями-умільцями Юзівського металургійного заводу Олексієм Івановичем Мерцаловим і його помічником Філіпом Федотовичем Шкарінім. Пальма Мерцалова є сьогодні символом Донеччини.

Бурхливий розвиток промисловості і торгівлі, велике залізничне будівництво, проникнення капіталізму в сільське господарство в останній третині XIX ст. – на початку XX ст. призвели до концентрації великої кількості людських ресурсів на промислових підприємствах (у 1911 р. на 2 231 підприємствах Донбасу працювало 120 499 осіб) [07] і разом з тим *вимагали від працівників високого рівня загальних і професійних знань*, що зумовлювало створення *професійно-технічних шкіл і училищ та середніх спеціальних комерційних і технічних навчальних закладів* для підготовки кваліфікованих робітників, нижчого й середнього технічного персоналу, комерсантів, фінансистів тощо.

Водночас між потребою у фахівцях та існуючою мережею спеціальних навчальних закладів, які давали професійну підготовку, існувала величезна невідповідність. Оскільки уряд не мав змоги надавати відчутної матеріальної допомоги в справі заснування професійних навчальних закладів, основний тягар у їх відкритті й утриманні переважно лягав на плечі земств, міських громад, різних товариств і організацій та окремих осіб, насамперед пов'язаних із виробництвом. У цьому, зокрема, відбився й соціокультурний чинник формування професійно-технічної освіти у Донбасі та в Україні в цілому. У соціумі підвищувався рівень усвідомлення необхідності спеціальних навчальних закладів як осередків формування грамотної, професійно підготовленої особистості [8].

Громадська ініціатива й благодійні капітали сприяли розвитку всіх ланок системи освіти – від заснування громадських організацій та установ, які займалися поширенням освіти серед бідного населення, до створення професійних навчальних закладів усіх рівнів. Найбільш відчутних зусиль у цьому плані, поряд із інтелігенцією, докладали підприємці, віддаючи перевагу розвитку професійно-технічної й комерційної освіти [7].

Протягом останньої третини XIX ст. *питання про незадовільний стан професійної освіти постійно дискутувалося* на сторінках періодичної преси, неодноразово порушувалося на багатьох з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії, на засіданнях губернських земських зібрань і міських дум, купецьких зібрань та біржових комітетів. Уже на *першому Всеросійському з'їзді фабрикантів*, що відбувся в 1870 р., *рекомендувалося* «всім представникам великої мануфактури і заводської промисловості сприяти заснуванню при своїх фабриках та заводах нижчих технічних шкіл» [10]. На XXI з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії 1896 р. гірничий інженер М. С. Авдаков проголошував: «Розвиток гірничої і гірничозаводської промисловості взагалі перебуває у тісному взаємозв'язку зі знаннями... Тому, де тільки техніка і промисловість досягли певного розвитку, виникає питання – чи забезпечені вони технічними силами настільки, щоб просуватися вперед» [5].

Уже із 70-х рр. XIX ст. у Донецькому вугільно-металургійному і Криворізькому залізорудному басейнах, насамперед при копальнях і підприємствах гірничодобувної промисловості, їх *господарі на свої кошти відкривали й утримували професійні школи*, будучи зацікавленими в підготовці технічного персоналу для власних потреб. Протягом 1901–1902 рр. нижчі ремісничі школи було відкрито, зокрема, при Маріупольському заводі «Російський Провіданс», при заводі Донецько-Юр'ївського металургійного товариства та ін. [11].

Подібні школи для дітей робітників були зазвичай одно або двохкласними народними училищами, що надавали учням початкові знання [12]. Навчальний курс тривав в однокласному училищі – 3, у двокласному – 5 років. Згідно з «Приблизними програмами предметів, що викладалися у народних училищах, відомства Міністерства народної освіти», за якими працювало більшість фабрично-заводських та рудничних шкіл, цикл предметів однокласних училищ охоплював Закон Божий, російську мову, краснопис, арифметику,

церковнослов'янське письмо. У двокласних училищах до обов'язкових дисциплін додавалися також історія, географія, природознавство, спів та креслення.

В 1911 р. у Донбасі нараховувалося 60 фабрично-заводських шкіл. Усього ж у перші роки ХХ ст., за даними української дослідниці В. І. Кізченко, при підприємствах України функціонувало близько 110 шкіл для дітей робітників [13].

Однак, професійна освіта залишалася найбільш слабким місцем у структурі народної освіти протягом усієї другої половини ХІХ ст. Основною формою професійної підготовки робітників Донбасу, як і всієї України, до початку ХХ ст. залишалося вивчення ремесла в процесі практичної діяльності, а також ремісниче й фабрично-заводське учнівство, коли хлопчики у віці від 12 років приймалися в майстерні, на фабрики й заводи у якості учнів та прикріплювалися до майстра для навчання ремеслу [14].

У цей самий час лише *починається створення мережі середньої та нижчої спеціальної і професійно-технічної освіти*, що складалася з середніх та нижчих училищ, ремісничих училищ та шкіл, учбових майстерень, комерційних училищ, учительських інститутів, що готували середній і нижчий технічний персонал та кваліфікованих робітників для промисловості.

Їхня діяльність регламентувалася виданими урядом ще у березні 1888 р. «Основними положеннями про промислові училища (середні технічні, нижчі технічні, ремісничі училища, загальні промислові училища)». За цим документом відповідні навчальні заклади поділялися на 3 групи: для підготовки ремісників, індустріальних робітників і робітників сільського господарства [15, с. 122–124].

Будівництво та експлуатація залізниць у Донецькому басейні наприкінці ХІХ ст. потребували значної кількості робочих рук. *Основний контингент залізничників складали кваліфіковані спеціалісти*. Для їх підготовки у 1881 р. було відкрито 3-класне Донецьке технічне залізничне училище у м. Луганську. Усього ж підготовку нижчого технічного персоналу для залізниць (машиністів, помічників машиністів, слюсарів, телеграфістів, десятників) в Україні здійснювали 9 нижчих технічних залізничних училищ, у яких навчалося близько 1 тис. осіб. В 1910 р. у Донецькому технічному залізничному училищі навчалося 74 особи, 287 випускників, 20–21,5% яких складали діти залізничників [16]. До навчального плану було внесено значну кількість як загальноосвітніх, так і спеціальних предметів: російська мова, креслення, геометрія, арифметика, географія, краснопис, механіка, залізнична справа та ін.

Учні другого класу займалися у навчальних майстернях (столярній та ковальсько-слюсарній), а старшого класу – у різних цехах залізничних майстерень. Причому всі учні повинні були по черзі відпрацювати у кожному цеху. Недоліком було те, що він давав підготовку до роботи на залізничному транспорті в цілому, не забезпечуючи більш глибоку підготовку випускників за окремими вузькими спеціальностями. Більшість випускників училища працювали на місцевих залізницях. Так, у 1893 р. на Катерининській та Донецькій залізницях з 88 спеціалістів з нижчою технічною освітою близько 30% (26 осіб) закінчили Донецьке технічне училище [17].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. чітко спостерігалось також зростання потреб та усвідомлення суспільством, державою і підприємцями необхідності розвитку комерційної освіти. 15 квітня 1896 р. Міністерство фінансів, котрому з 1894 р. підпорядковувалися комерційні навчальні заклади, затвердило відповідне положення: крім комерційних училищ і курсів бухгалтерів, вводилися два нових типи навчальних закладів – торговельні класи і початкові комерційні школи. Це положення, доповнене 10 червня 1900 р., відіграло досить позитивну роль у розвитку комерційної освіти та майже без змін визначало систему такої освіти в Російській імперії до 1917 р. [18].

Перший комерційний навчальний заклад у Донбасі – Луганська торговельна школа – був відкритий, завдяки зусиллям міської думи. На засіданні 27–28 лютого 1900 р. було прийнято рішення про виділення місця під будівництво на території міського саду та коштів на утримання – 1500 руб. на рік. У цьому ж році був затверджений устав школи та утворена

Опикунська рада з 7 членів, представників технічної та торговельної інтелігенції. Головою, 30 червня 1900 р., був обраний голова правління земського банку взаємного кредиту, дворянин М.Ф. Філатов, якого у вересні 1911 р. замінив директор Луганського товариства взаємного кредиту В. Дубинін.

Школа для учнів-хлопчиків відкрилася у 1901 р. Термін навчання становив 3 роки, не враховуючи підготовчого класу. Починаючи з 1-го класу вже викладали спеціальні предмети: у 1-му класі – товарознавство, у 2–3 класах – комерцію, комерційну географію Росії, комерційну арифметику, елементи ринкової економіки, грошової системи Росії та ін. провідних країн світу та товарознавчі дисципліни, зокрема, експорт та імпорт Росії, тарифи, оптову та роздрібну торгівлю. У 1912 р. у цій школі викладали надв. рад. Микола Савич Волков, Анастасія Михайлівна Міокович, Артемій Андрійович Захарянов, Сергій Ігнатович Гурджанідзе та Микола Андрійович Анікеєв, законовчитель О. Іоанн Вишемірський; інспектором школи був Кондрад Марцел Псарський, а наглядачем – Олександр Дмитрович Кулінський [19].

Луганська торговельна школа в цілому утримувалася на кошти міського самоврядування і Ради з'їзду гірничопромисловців, якою, згідно з постановою XXIV з'їзду гірничопромисловців, щорічно виділялося 3000 руб. (кошти надходили постійно до 1917 р.).

Як констатувало керівництво Луганською торговельною школою в квітні 1917 р.: «Школа за час свого існування всебічно йшла на зустріч запитам рудничних закладів і надавала завжди достатній контингент службовців, досить освічених і знаючих конторську справу» [19].

В цілому нечисленні ремісничі та промислові навчальні заклади не могли задовольнити попит на спеціалістів, тому при міських та повітових училищах, згідно з Положенням від 31 травня 1872 р. та Інструкції Міністерства народної освіти від 4 липня 1875 р., почали створювати додаткові курси та класи, що готували своїх учнів до різних видів ремісничих робіт. На межі XIX–XX ст. в Україні існувало понад десяток курсів, що давали основи певних спеціальних знань (креслення, малювання, механіки, елементарної хімії, фізики, математики), на яких навчалось близько 2 тис. осіб. Такі недільні та вечірні школи й курси, зокрема, були відкриті також у Луганську, Маріуполі й інших містах Донбасу [20]. У Слов'яносербську, зокрема, у 1899 р. при міському училищі, в якому навчалось 74 особи, крім народних читань велося ще навчання дітей й ручній праці, що замінювало певною мірою підготовку до професійно-ремісничих занять.

У більшості початкових училищ Донбасу спочатку не було сприятливих умов для відкриття ремісничих відділень. Не дивлячись на це, у 80-90-х рр. спостерігається їх достатньо швидке зростання: на 1910 р. у Донбасі вже існувало 16 таких курсів і класів, де навчалось 1 436 осіб. У ремісничі класи приймали усіх бажаючих з числа учнів даного училища. Викладали ремесла спеціально запрошені майстри. Єдиної методики й організації навчального процесу не було, проте наявність цих курсів і класів давали можливість дітям робітників одночасно з елементарною освітою отримувати навички ремісничого виробництва, що звільняло їх від необхідності навчатися у приватних майстернях.

Швидке зростання кількості навчальних закладів у Донбасі було зумовлено також й наслідками першої російської революції, яка гостро поставила питання про необхідність реорганізації системи освіти. Всього ж у Донбасі на 1910 р. існувало 26 нижчих професійно-технічних і навчальних закладів, у котрих навчалось 2147 осіб. Причому найкраща постановка нижчої професійної освіти була у Бахмутському повіті, де було 9 навчальних закладів і навчалось 1 267 осіб; Слов'яносербському (8 та 481) та Маріупольському (9 та 399) повітах. Краща ситуація по Катеринославській губернії була лише у Олександрівському та Катеринославському повітах [21].

Професійну підготовку робочих здійснювали Бахмутське ремісниче училище (1896 р.), реміснича школа при Маріупольському нижчому механіко-технічному училищі (1901 р.). Основний контингент учнів становили діти селян і міщан, тобто тих станів, з яких в основному поповнювалася робоче середовище. Термін навчання в цих навчальних закладах становив 4 роки.

Нижчий технічний персонал для залізниць готувало Донецьке нижчу технічне залізничне училище в Луганську (1881 р.), яке мало три технічних класів. Понад 20% всіх учнів в ньому були учні, чії батьки були зайняті на залізничному транспорті [5].

На основі індивідуальних статутів і програм діяли найстаріші в Україні і в Донбасі Лисичанська штейгерська школа (1872 р.) і Горлівське гірниче училище (1878 р.). У них навчалися діти місцевих гірників і шахтарів. Курс навчання становив відповідно 4 і 3 роки. Навчальні плани цих закладів були в основному спрямовані на отримання практичних навичок і відводили значну частину навчального часу робіт в майстернях.

Нечисленні нижчі ремісничі і промислові навчальні заклади не могли задовольнити попит на фахівців. Тому при міських, повітових і двокласних училищах створюються додаткові курси і класи, які готують своїх учнів до різних видів ремісничих робіт. У 80-90-х роках в Донбасі їх було відкрито 10. У ремісничі класи приймалися бажуючі з числа учнів даного училища. Викладали ремесла запрошені для цієї мети майстра.

Основними ж формами професійної підготовки робітників регіону, як і всієї України, залишалися вивчення ремесла в процесі практичної діяльності, а також ремісниче і фабрично-заводське учнівство, коли хлопчики у віці від 12 років приймалися в майстерні, на фабрики і заводи в якості учнів і прикріплялися до майстра для навчання ремеслу [5].

Інтенсивний розвиток промисловості та розширення залізничних мереж позитивно позначилися на формуванні стабільного внутрішнього ринку, сприяли суттєвим змінам у промислових містах, що обумовило процес урбанізації, який проявився у структурних змінах внутрішньої життєдіяльності. З десяти найбільших міст імперії у 1914 р. чотири: Одеса, Київ, Харків, Катеринослав знаходилися в Україні. Зростає чисельність робітників й населення промислових міст. Розвиток концентрованого промислового виробництва потребував утворення чіткої інфраструктури, що створювало позитивні можливості для піднесення малих та середніх обслуговуючих підприємств. Так, в Одесі наприкінці XIX ст. почали діяти 25 цехів з 79 ремісничими спеціальностями, в яких нараховувалося 3 926 майстрів, 4 069 підмайстрів і 2 556 учнів [21].

Розгорнулося й міське будівництво, особливо конторських приміщень, державних і громадських споруд, зростала кількість навчальних закладів. Відкривалися робочі місця, і з'явилася потреба в навчанні населення з актуальних спеціальностей.

В кінці 1915 року міністр народної освіти граф П.Н. Ігнатьєв вніс в Державну думу проект кошторису витрат з народної освіти, де вказувалося інформація з професійної освіти, що всього в країні було 29 нижчих технічних, 36 ремісничих училищ, 32 школи для ремісничих учнів, 171 нижча реміснича школа, 68 різних професійних шкіл, 200 професійних курсів і класів і 761 клас ручної праці. У Донбасі було всього 8 професійних шкіл, в яких навчалася близько 700 осіб [15].

Висновки. Таким чином, реформи другої половини XIX ст. створили умови для розвитку промисловості й формування монополістичних об'єднань, які по суті визначали характер змін у соціально-економічному житті України, в т. ч. її урбанізацію, перерозподіл населення, створення професійних, реальних, ремісничих навчальних закладів.

Отже, реформи другої половини XIX ст. позитивно вплинули на економічний розвиток Донбасу та України в цілому, що сприяло утворенню промислових міст та розвитку початкової професійної освіти Донбасу.

Список використаної літератури

1. Очерк развития промышленного образования в России за 1888–1889 гг. – СПб, 1900, – 153 с.
2. Лось Ф. Є. Робітничий клас України в 1907–1913 рр. / Ф.Є. Лось. – К., 1963; – 142 с.
3. Татаринов С. Й. Роль земських установ Бахмутського повіту у розвитку початкових професійно-технічних закладів у 2-й половині 19 – на початку 20 століть [Електронний ресурс] / С. Й. Татаринов. – Режим доступу: <http://www.uk.xlibx.com/4tehnicieskie/1269280-1-tatarinov-sergey-iosifovich-candidatehistorical-sciences-associate-professor-educational-and-scientific-prof.php>
4. Дубенец С.В. Луганская торговая школа / С.В. Дубенец // Праці наук. конференції за підсумками науково-дослід. роботи за 1999-2000 рр. – Донецьк, 2001. – С. 140-142
5. Колесник А.В. История родного края (Часть первая). Учебное пособие для 6-9 классов / А.В. Колесник, В. А. Пирко, С. М. Нестерцова, Е. В. Щербинина. – Донецк: Издательство «Фирма «Кардинал» 1998, – 320 с.

6. Гаршин Е.А. Техническое образование в России / Гаршин Е.А. // Техническое и коммерческое образование. – 1917. – № 2-4. – 112 с.
7. Лось Ф.Е. Положение рабочего класса в России в 1900-1914 гг. / Ф. Е. Лось. – К., 1977. – С. 49-63.
8. Сборник распоряжений Министерства народного просвещения: в 7 т. – СПб, 1905. – 1354 с.
9. История предпринимательства в России. Кн. 2. Вторая половина XIX – начало XX в. – М., 1999. – 141 с.
10. Лазанська Т.І. Витрати підприємців України по забезпеченню соціальних по-треб робітничого класу наприкінці XIX ст. / Лазанська Т.І. – Київ, 2000. – 131 с.
11. Добрянський І.А.. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.). / І.А. Добрянський, В.В. Постолатій // . – Кіровоград, 1998. – С. 96-98
12. Поліцейський Листок Таганрозького градоначальства, 1865 р. № 40 // Російська Старовина, 1909, червень, – 461 с.
13. Нестерцова С.М. Школьное и профессиональное образование рабочих в конце XIX – начале XX вв. / С.М. Нестерцова, Т.Д. Захарова // Новые страницы в истории Донбасса: Кн. 4. – Донецк, 1995. – С. 35–45.
14. Колесник А.В. История родного края (Часть вторая): Учебное пособие для 6–9 кл. / А.В. Колесник, В.А. Пирко, С. М. Нестерцова, Е.В. Щербинина. – Донецк, 1999. – С. 225-233.
15. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX века. / Под ред. С. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Тебнева. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
16. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX- першої половини XX ст.: Монографія / А.М. Михненко. – Донецьк, 2003. – С. 120.
17. Ляшенко П.И. История народного хозяйства СССР / П.И. Ляшенко. – Т.1. – М., 1949; – 187 с.
18. Подов В. И. История Донбасса. Век XIX-й. / Подов В. И., Курило В. С. – Луганск, 2001. – 146 с.
19. Отчет о состоянии и деятельности Луганской торговой школы за 1911-1912 учеб. год – Луганск, 1912. – С. 1-40.
20. Третьяков К.М. Нариси історії промисловості та економіки Донбасу / К.М. Третьяков, С.Й. Татаринов – Артемівськ: Друкарський двір, 2010. – 136 с.
21. Памятная книжка и Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1901 г. – Екатеринослав, 1901. – С. 202–206.

References

1. *Industrial Sketch of the Development of Education in Russia for 1888-1889 years.* (1900). St. Petersburg. (in Russ.).
2. Los, F. (1963). *Working class in Ukraine in the 1907–1913.* Kyiv. (in Ukr.).
3. Tatarinov, S. (2013). *Role zemstvo Bakhmut the county in the development of primary vocational schools in the 2nd half of the 19th - early 20th century.* Retrieved from <http://www.uk.xlibx.com/4tehlicheskie/1269280-1-tatarinov-sergey-iosifovich-candidatehistorical-sciences-associate-professor-educational-and-scientific-prof.php>.
4. Dubenets S. (2001). *Lugansk business school, Proceedings of Sciences. conference on the results of scientific research. work in 1999–2000.* (in Ukr.).
5. Kolesnik, A. Pirko, B. Nestertsova, C. Shcherbinina, E. (1998). *History of his native land (Part One):* Textbook for 6-9 cells. Donetsk. (in Ukr.).
6. Garshin, E. (1917). *Technical education in Russia, Technical and commercial education.* (in Russ.).
7. Los, F. (1977). *Situation working class in Russia in the 1900–1914.* Kyiv. (in Ukr.).
8. *Collection of orders of the Ministry of Education: 7 tons* (1905). St. Petersburg. (in Russ.).
9. *The history of business in Russia. the second half of the XIX - early XX century.* (1999). Bk. 2. Moskow. (in Russ.).
10. Lazanska, T. (2000). *Costs Entrepreneurs of Ukraine on providing social needs in the working class in the late XIX century.* Kyiv. (in Ukr.).
11. Dobriansky, I. Postolatiy V. (1998). *Public and private initiative in the development of education in Ukraine (late. XIX – beg. XX c.),* Kirovograd. (in Ukr.).
12. *Police leaf Taganrog boroughs 1865, 40.* (1909). *Russia Antiquities.* (in Russ.).
13. Nestertsova, S. Zakharova, T. (1995). *School and vocational education of workers in the late XIX - early XX centuries. New pages in the history of the Donbas: Bk. 4.* Donetsk. (in Ukr.).
14. Kolesnik, A. Pirko, B. Nestertsova, C. Shcherbinina, E. (1999). *History of his native land (Part Two):* Textbook for 6-9 cells. Donetsk. (in Ukr.).
15. In D. Dneprova, S. Egorov, F. Panachina, B. Tebneva (Ed.). (1991). *Essays on the history of the school and pedagogical thought of the USSR. The end of XIX - early XX century.* Moscow. (in Russ.).
16. Myhnenko, A. (2003). *History of Donets Basin HIIH- second half of the first half of the twentieth century* (PhD dissertation). Donetsk.
17. Lyashenko, P. (1949). *History of the economy of the USSR, 1.* Moskow. v(in Russ.).
18. Podov, V. Kurilo, V. (2001). *History of Donbass. Century XIX th.* Lugansk. (in Ukr.).
19. *The report on the status and activities of Lugansk trade school for the 1911-1912 Studies. year.* (1912). Lugansk. (in Ukr.).
20. Tretyakov, K. Tatarinov, S. (2010). *Essays on the history of industry and economy Donbass.* Artemovsk: Printing House. (in Ukr.).
21. *The memorial book and Address-Calendar Ekaterinoslav province in 1901* (1901). Ekaterinoslav.

EFIMOV Dmytro,

Postgraduate Chair of Pedagogy of high school and educational management
Cherkasy National University. Boghdan. Khmelnytsky,
e-mail: jaster19911@gmail.com

**ECONOMIC DEVELOPMENT OF DONBAS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH
CENTURY AND THE FORMATION OF BASES OF VOCATIONAL EDUCATION.**

***Abstract.** Introduction. The article tells about the economic development of all industrial sectors and their influence on the organization of work and management in educational institutions, and the development and formation of public education in Donbas (the late 19th – the early 20th century). It is devoted to the activities of industrialists and their contribution to the development of the railway network in the Donetsk region and vocational education in the Donbas that contributed to a significant expansion of public education institutions and professional workforce in the territory of Donetsk region.*

The purpose of the article to characterize the economic development of Donbass and the factors that affect the welfare and formation of initial vocational education Donetsk region.

Research methods. Scientific analysis, historical and educational literature, systematization and generalization of experience of leading educators.

Analysis and reforms of the late 19th century created conditions for industrial development and the formation of monopolies, which essentially determined the nature of the changes in social and economic life of Ukraine, including its urbanization, population reallocation, professional, real and craft schools creation.

The reforms of the late nineteenth century created conditions for industrial development and the formation of monopolies, which essentially determined the nature of the changes in social and economic life of Ukraine, in t. ch. of urbanization, population redistribution, professional, real, craft schools.

Thus, reforms of the second half of XIX century positive impact on the economic development of Donbass and Ukraine as a whole, which contributed to the formation and development of industrial cities in initial vocational education Donbass.

Key words: heavy industry; economic development; public education; school; Donbas.

*Одержано редакцією 08.08.2016
Прийнято до публікації 01.08.2016*